

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

КЪСНО КОМПИЛАТИВНО
ЖИТИЕ ЗА СВ. ЙОАН ВЛАДИМИР

Венета Савова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

LATE COMPILED VITA FOR ST. JOHN VLADIMIR

Veneta Savova
University of Sofia St. Kliment Ohridski

Abstract: The article gives an overview of the hagiographic tradition of St. John Vladimir. It is presented in more detail the late translated and compiled Slavic vita for the Saint which was recently identified in manuscript Zogr 496, f. 17^a–20^a (*Zograph vita*). In addition it is mentioned the existence of another copy of the Vita in manuscript № 324 from the Pan-teleimon monastery of Mount Athos.

Keywords: St. John Vladimir, Zograph vita, hagiographic tradition

Настоящото научно съобщение представя част от резултатите на по-масабно проучване за богослужебната текстова традиция на св. Йоан Владимир¹. В процеса на изследването на изворите за светеца беше идентифициран непознат анонимен житиен текст за светеца в сборник от XIX в. (Zogr 496) от библиотеката на Зографската света обител „Св. Георги Зограф“².

Преди да бъдат изложени наблюденията върху това късно компилативно житие и да се очертаят особеностите на неговото съдържание, е наложително накратко да се припомни кой е св. Йоан Владимир³ и кои са агио-

¹ Подготовката на статията е част от работата по проект „Богослужебните текстове за св. Йоан Владимир (издание и изследване)“ (по НИД към СУ, № 80-10-75/20.04.2017 г.).

² Текстът ще бъде наричан нататък *Зографско житие*.

³ Изследванията за светеца са многобройни. Систематизирана библиография може да се открие в енциклопедичната статия на руската Православна енциклопедия (ПЭ 23: 736–739), в юбилейното тритомно издание „У спомен и славу светог Јована Владимира“

графските текстове за него, които са вероятните източници за съставяне на *Зографското житие*.

Светецът е дуклянски (зетски) княз, който твърде млад заема владетелското място в края на Х в. след смъртта на баща си княз Петрислав. Умира мъченически, посечен по заповед на българския цар Иван Владислав на 22 май 1016 г. На тази дата (22 май/4 юни) се отбелязва паметта на владетеля мъченик. Най-ранната информация за живота на светеца се открива в кратките сведения от *Синописа* на Йоан Скилица (Тъпкова-Заимова 2014: 76, 81-82, 84, 96, 98) и в XXXVI глава на *Дуклянския летопис* (ЛИБИ III: 173-178).

Накратко, основните елементи от житийната история според *Дуклянския летопис* и възходящите към него извори⁴ за светеца (дуклянска версия) са свързани с пленяването на владетеля Владимир от цар Самуил и оковаването му в тъмница в Преспа. Тук в него се влюбва Самуиловата дъщеря Теодора-Косара, която иска от баща си да се ожени за пленения крал. Самуил благословява женитбата им, а Владимир става васален дуклянски владетел. На него е поверена Драчката област, а до възкачването на българския престол на Иван Владислав той управлява миролюбиво и справедливо своите земи. След смъртта на Самуил и скорошното убийство на престолонаследника Гаврил Радомир, Иван Владислав замисля убийството и на Владимир. Подмамва го с лъжлива клетва в Преспа, и след като неговите войници не успяват да го убият по пътя, посичането му е извършено пред храма в Преспа. Тялото на невинния владетел мъченик е погребано в храма, а не след дълго е пренесено от съпругата му Косара в храма на Богородица в Пречиста Краинска в близост до Шкодренското езеро. Косара става монахиня, а след смъртта ѝ е погребана при нозете на съпруга си. Иван Владислав е убит мистериозно от ангел с лице на Владимир пред стените на Драч.

(У спомен и славу 2015; 2016а; 2016б) и юбилейната колективна монография „Свети Јован Владимир: хагиографија-химнографија-иконографија” (Цветковски, Недески, Димоски 2016). Сред българските изследователи пръв за светеца пише Атанас Шопов през 1890 г. (Шопов 1890). След него по-специално внимание му отделят в своите изследвания Иван Снегаров (Снегаров 1924: 19, 27–29, 31, 37–53; Снегаров 1932: 222–225, 522–524, 536–537), Йордан Иванов (Иванов 1912: 180–184) и Николай Дилевски (Дилевски 1940: 119–129). Най-съществен е приносът на Василка Тъпкова-Заимова, която публикува две статии за св. Йоан Владимир (Тъпкова-Заимова 2001: 51–62; Tapkova-Zaimova 1967: 179–188), а в сборника си „Българи родом...”⁴ тя включва редица извори, в които се говори за светеца, както и двата гръцки агиографски текста в превод на Атанас Шопов (Тъпкова-Заимова 2014: 132–140). Сред най-новите изследвания тази тема е разработвана предимно от историци в публикации, свързани с времето на цар Самуил (Николов 2017), както и в новото типологическо проучване на Илиана Чекова (Чекова 2016).

⁴ Разказът за крал Владимир в XXXVI глава на *Дуклянския летопис*, както и фрагментите за владетеля в *Хрониката* на Скилица, се предават от редица по-късни историографи в техните исторически сводове (Мавро Орбини, Джакомо ди Пиетро Лукари, Шарл Дюканж, Йосиф Асемани, Шарл Лебо, Андрия Качич-Миошич и др.).

Единственият агиографски текст, което отчасти съдържа основните сведения според *Дуклянския летопис*, е славянското житие, което е съставено от Викентий Ракич и е включено в *Славянската преводна служба*, издадена през 1802 г. по инициатива на хилендарските проигумени Лука и Партений във Венеция (Послѣдованіе 1802: 28–32). Същевременно това житие съдържа елементи и от другата житийна версия, оформила се в Елбасан, така че от съдържателна гледна точка то примирява двете традиции за светеца.

По-различна е житийната история за светеца в агиографските текстове, които днес са известни за него. Те отразяват оформилото се в манастира на светеца край Елбасан предание за живота и мъченическата смърт на св. Йоан Владимир (елбасанска версия). Всъщност, старинно житие и служба за светеца не са запазени, макар да има ясни свидетелства за съществуването им. От една страна, такива податки има във вече споменатата XXXVI глава от *Дуклянския летопис*, от друга страна – ясни указания за наличието на стара славянска (и вероятно гръцка) агиографска традиция се откриват в двата гръцки агиографски текста – панегирик (BHG 2195) и синаксар (BHG 2195b), включени във *Венецианската гръцка служба* за светеца от 1690 г.⁵ (Ἀκολουθία 1690: 10–33; 36–42). В тези две агиографски произведения и в някаква степен в другите, текстологически възхождащи към тях⁶, в разказа за светеца се появяват следните нови елементи:

Светецът е с български владетелски произход, а името му вече е Йоан Владимир (за разлика от Владимир в *Дуклянския летопис*). Той е син на Неман и внук на българския цар Симеон, майка му е гъркинята Анна. Родителите му го женят за дъщерята на цар Самуил, без да се споменава името ѝ Косара-Теодора. Историята за пленничеството и влюбването на царската дъщеря отсъства. След сватбата светецът запазва своето девство, а темата за целомъдрието е много важна за тази житийна версия. В проява на своята праведност владетелят има мистично преживяване по време на лов, когато му се явява орел, носещ кръст. На мястото, където птицата каца, по-късно Владимир построява храм, в който се моли често. Съпругата на светеца започва да проявява ревност, освен това тя и нейният брат са тайни еретици, поддръжници на богомилството и масалианството, и затова ненавиждат православното благочестие на владетеля. Темата за богомилската и масалианската ерес е една от важните особености на групата от текстове, представя-

⁵ Службата е преиздавана с редица промени в Мосхопол през 1741 г. и на два пъти във Венеция през 1774 г. и 1858 г.

⁶ Тези текстове са: Кратките жития от долния регистър на Владимирова икона, гравирани от Христофор Жефарович през 1741 г. (Шопов 1890: 115–118; Новаковић 1893: 282–284; Цветковски, Недески, Димоски 2016: 148, сн. 23), Краткото житие в Синаксара на Никодим Светогорец от 1819 г. (Νικόδημος Ἀγιορείτης 1819: 59–60) и Житието на светеца от Дамаскина на Йонче Снегар от 1870 г. (Христов).

щи елбасанската версия. Тя се появява още в началото, когато се представя потеклото на светеца и се изреждат част от светите Седмочисленици, които са се борили активно с тези еретици. Светецът е представен като успешен и активен воин, паралелно с миролюбивата му и християнска грижа за народа. Убийството на Йоан Владимир е извършено от братя на съпругата му – т.е. от шурей му (безименен) – по време на съвместното им завръщане от победоносна битка. Много важна особеност в тази група от текстове е появата на мотива за кефалофорията. След посичането светецът сам взема главата си и, възседнал мулета си, стига до мястото, където по-късно се съхраняват мощите му, след което оставя главата си на земята и умира. Девственото му тяло е погребано, случват се многобройни чудеса, изцеления и изтичане на миро. Убиецът, покосен от бяс, започва да яде сам месата си и умира, а съпругата се покаява и моли за прошка. Във всички текстове от тази група се дават кратки сведения за възстановяването на храма, където се пазят мощите, от Карло Топия през 1381 г. и се разказва за неуспешния опит франките да откънат мощите на светеца.

На фона на представената агиографска традиция за св. Йоан Владимир славянското житие с преводно-компилативен характер от XIX в. е свидетелство за късно агиографско творчество за светеца в българския светогорски манастир „Св. Георги Зограф”. Житието е идентифицирано в зографския сборник Zogr 496 от XIX в. на л. 17^a–20^a. Ръкописът съдържа препис на *Житието на св. Иларион Мъгленски* от св. Патриарх Евтимий (л. 1^a–12^b), *Словото за Въздвижение на Честния кръст* от Андрей Йерусалимски (12^b–16^a) и *Слово за пренасянето на мощите на св. Георги Победоносец в Лида* за 3 ноември (16^b, текстът е недовършен), след което следва *Житието на св. Йоан Владимир* (17^a–20^a) и *Службата за зографската чудотворна икона на Пресвета Богородица Предвозвестителница (Акатистна)* и за *26-те зографски мъченици* (21^a–38^a), която е писана по-късно, през 1923 г. От съдържанието е видно, че ръкописът е късен манастирски сборник с агиографски текстове за светци и празници, чието почитане е много силно в обителта.

В края на житието, на л. 20а, е добавена приписка с друг почерк от основния текст, в която се съобщава, че текстът е преведен през 1887 г., на 18 май от йеромонах Калистрат в Зографската света обител (разчитането на приписката е направено от Димитър Пеев и йеродякон Атанасий).

Допълнителните проучвания показаха наличието на още един препис на *Зографското житие*, който с най-голяма вероятност е направен от зографския извод. Този втори препис е от 1893 г. от ръкопис № 460⁷ в библиотеката на Пантелеймоновия светогорски манастир и е дело на йеромонах Йоаникий. Същият книжовник отново през 1893 г. е преписал и славянската служба с житието за св. Йоан Владимир в ръкопис № 324 също от библиотеката на Пантелеймоновия манастир, като на л. 11^b е оставил бележка „Переписана от Зографской

службы” (Каталог 2013: 191). Логично е да се допусне, че едновременно със службата книжовникът е преписал отделно и *Зографското житие*, най-вероятно от зографския ръкопис Zogr 496.

Какви са особеностите на това житие в съдържателно отношение?

Както беше отбелязано, в бележката на л. 20^a анонимният съставител изрично е отбелязал, че текстът е преведен от гръцки. И наистина, проучването на текста показва, че в много голяма степен то е оформено чрез превод и заемане на компактни части от синаксара (BHG 2195b) в гръцката служба с начало: Οὗτος ὁ ἐν βασιλεῦσιν ἁγιώτατος καὶ ἐνδοξότατος Ἰωάννης. По същия начин започва и славянското житие. В същото време не би могло да се каже, че то е превод на гръцкия синаксар⁸, защото детайлното сравнение показва позоваване и заемане на части и от панегирика, както и на един фрагмент от славянското житие от Викентий Ракич. Освен това, при заетите и преведени части от синаксара и панегирика има редица редакторски намеси, като най-честите са съкращаване, съзнателно изчистване на елемент или преразказ на изходния текст. По същество житието представя житийната история на светеца според елбасанската версия.

Интересно е авторското допълнение, което е вмъкнато в началото на текста, веднага след пояснението кое е родното място на светеца. Анонимният книжовник споделя по повод на родословието на праведния владетел различните версии в отделните извори, които е прегледал. От подробната „справка” за родословието на светеца (л. 17^a) става ясно, че той е познавал гръцката служба (Ἀκολουθία 1690), нейния славянски превод, издаден през 1802 г. във Венеция (Послѣдованіе 1802: 28), и *Царственика* на Христати Павлович от 1844 г. (Павлович 1844: 40), в който разказът за св. Йоан Владимир следва *Паисиевата история*. Такива вмъквания са налични и в други части на житието. Когато се изреждат добрите дела на християнския владетел точно според гръцкия синаксар, съставителят прекъсва заетия от него текст и добавя: Ѡ онѣ дѣже и равноапостолный нарече сѧ, л. 17^b. На друго място – където е представено как светецът се е стремил да убеди съпругата си в ценността на целомъдрения брак, анонимният книжовник добавя, че тя само външно и лицемерно му се подчинява: она же по видимомѣ и по лицемерію показѧ склонность аки повинѣющи сѧ совѣтѣмъ егѡ: а въ сердцѣ своемъ сама и братъ еѧ ино помышляхѣ на стѣго, напоени сѣще Ѡ ереси богомилскѣа и массалѣанскѣа тайно дѣржаще ю, л. 18^a.

⁷ Текстът на житието може да бъде идентифициран точно, тъй като в каталога е публикувана снимка на л. 1^a от ръкописа, която съдържа началото на *Зографското житие*. Името на преписвача е отбелязано на л. 9^a (Каталог 2013: 262)

⁸ Впрочем, няма сведения гръцкият синаксар и панегирикът да са превеждани като самостоятелни четива или като част от богослужебни последования преди новобългарския превод на охридско наречие, изписан с гръцки букви от Йонче Снегар от 1870 г.

Друго интересно допълнение, което няма аналог в останалите агиографски текстове от елбасанската версия, се открива в епизода с убийството на светеца. Посочено е точно къде е извършено посичането на Йоан – на средата на пътя между Елбасан и Охрид в местността Дервен (на полъ пъти междѹ Охрѣда и Елбасана на мѣстѣ нарицаемомѹ Дервенѹ, л.18⁶), както и разстоянието, което е изминал посеченият светец с главата си в ръка до църквата, която сам е построил след видението си с орела (и тече ко прежде-помянѹтой цѣркви идѣже видѣла бѣ орла съ крестомѹ. сирѣчь до осмы часѹвъ разстоѹнїе, л.19^a).

Много важна особеност при заемаването и превода на текстовите части от синаксара е изчистването на конкретна историческа информация от подбраните части: пропуснато е споменаването, че съпругата на светеца е дъщеря на цар Самуил; името на самия цар Самуил и братята му, както и всички конкретни факти и цифри, свързани с почитанието на светеца – годината на възстановяването на елбасанската църква от Карло Топия и броят години, изминали от успението на светеца. Същевременно се забелязва акцент върху темата за целомъдрието, събитията, предхождащи мъченичеството, са подробно представени, налице са данни, които предполагат добро познаване на местата, свързани с почитанието на светеца и преданието за края на живота на светия владетел. Освен това, прави впечатление, че от синаксара са пропуснати елементи, които не са се сторили уместни за съставителя – пространното изложение за българските първоучители и за цар Симеон от началото на синаксара; темата за ревността на съпругата; негативното описание на нейния брат се изчерпва с еретизма без определението „втори Юда и Каин, семе Ханаанско“. Отпаднало е и указанието в края на синаксара, че голямата книга с последованието се е изгубила, а в сръбските книги се намират по-добре житието и чудесата на светеца.

В заключение, представеното късно компилативно житие за този благочестив владетел показва един обичаен процес на заемане, превеждане и редактиране на компактни части предимно от гръцкия синаксар за светеца. Разбира се, намесите на зографския книжовник спрямо неговите извори – чрез съкращаване или добавки – са явни и показват налична съставителска концепция. Дали обаче това е книжовен процес, който може да бъде определен с ключовите понятия – надмощие и приспособяване? Струва ми се, че е по-удачно процесът на съставителство да бъде етикиран с понятията адаптация, компилация и редактиране, които макар да са парадигматично сходни с тематичната рамка на конференцията, етикират по-точно отношението към книжовния труд на писатели от средновековен тип.

Щампа, издадена от Хаджи Найденов Иванович през 1858 г. в Белград (Дилевски 1940: 122-123). Изображението е от дигиталия каталог на Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив⁹

⁹ Достъп 18. 06. 2017 <<http://ilib.libplovdiv.com/Photos/RCIV14.jpg>>

Библиография

- Дилевски 1940:** Дилевски, Н. Три изображения на български светци в един софийски манастир. – Родина, № 2, 1940, 119-137.
- Иванов 1912:** Иванов, Й. Гръцко-български отношения преди църковната борба. – В: Сборник в чест на Любомир Милетич. София, 1912, 158-186.
- Каталог 2013:** Каталог рукописей, печатных книг и архивных материалов Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне, Т. 7, Ч. 4. Святая Гора Афон, 2013.
- ЛИБИ III:** Латински извори за българската история. Съст. и ред. Михаил Войнов, Иван Дуйчев, Страшимир Лишев, Борислав Примов. Т. 3. София: БАН, 1965.
- Николов 2017:** Николов, Г. Историята и културата на Самуилова България в българската научна книжнина от 2014 – 2016 г. – Старобългарска литература, 53-54, 2017, 253–283.
- Новаковић 1893:** Новаковић, С. Први основи словенске књижевности међу балканским словенима. Легенда о Владимиру и Косари, Београд, 1893.
- Павлович 1844:** Павлович, Хр. Царственик или история болгарская, У Будиму, 1844.
- Послѣдованіе 1802:** Послѣдованіе свѣтѣ великомученика чудотворца и мѣроточца Іwанна Влaдѣимира царя сѣрбскаго, Въ Венеціи, 1802.
- ПЭ XXIII:** Иоанн Владимир. – В: Православная энциклопедия, Т. 23, Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2010, 736-739.
- Снегаров 1924:** Снегаров, Ив. История на Охридската архиепископия-патриаршия. Т. 1. От основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостров от турците. София, 1924. Фототипно издание. София: Академично издателство „Проф.Марин Дринов“, 1995.
- Снегаров 1932:** Снегаров, Ив. История на Охридската архиепископия-патриаршия. Т. 2. От падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394–1767). София, 1932. Фототипно издание. София: Академично издателство „Проф.Марин Дринов“, 1995.
- Тъпкова-Заимова 2001:** Тъпкова-Заимова, В. Свети Йоан Владимир и културното общуване в западните части на Балканския полуостров. – В: ГСУ, ЦСВП „Акад. Иван Дуйчев“, Т. 91(10), 51-62.
- Тъпкова-Заимова 2014:** Тъпкова-Заимова, В. „Българи родом...“. Комитопулите, цар Самуил и неговите потомци според историческите извори и историографската традиция. София: Академично издателство „Проф.Марин Дринов“, 2014.
- У спомен и славу 2015:** У спомен и славу светог Јована Владимира, књ. 1, Цетине: ИИУ Светигора, 2015.
- У спомен и славу 2016a:** У спомен и славу светог Јована Владимира. Историјски и богословски текстови о светом Јовану Владимиру, књ. 2/1, Цетине: ИИУ Светигора, 2016.
- У спомен и славу 2016b:** У спомен и славу светог Јована Владимира. Књижевно-историјски, књижевни и умјетнички текстови о светом Јовану Владимиру, књ. 2/2, Цетине: ИИУ Светигора, 2016.
- Христов:** Христов, Д. Късен дамаскин от Охрид от 1870 г. достъп на 18.06.2017 <<https://www.academia.edu/4187016/%D0%9E%D1%85%D1%80%>

D0%B8%D0%B4%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%BD_%D0%BE%D1%82_1870_%D0%B3>

Цветковски, Недески, Димоски 2016: Цветковски, С., В. Недески, А. Димоски, Свети Јован Владимир: хагиографија-химнографија-иконографија, Скопје: Светиот Архиепископски Синод на Македонската Православна Црква – Охридска Архиепископија, 2016.

Чекова 2016: Чекова, И. Княз Йоан Владимир и литературната типологија на образите на князете мъченици – Црквене студии, 13, 2016, 53-72.

Шопов 1890: Шопов, А. Един документ за българската история, СБНУ, 2 (1890), 115-131.

Tapkova-Zaimova 1967: Tapkova-Zaimova, V. Un Manuscrit inconnu de la vie de St. Jean-Vladimir – Etudes balkaniques, 1967, 6, 179-188.

Ἀκολουθία 1690: Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου βασιλέως καὶ μεγαλομάρτυρος Ἰωάννου τοῦ Βλαδιμήρου καὶ θαυματουργοῦ. Ἐν Βενετία, 1690.

Νικόδημος Ἀγιορείτης 1819: Νικόδημος Ἀγιορείτης, Συναξαριστὴς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, Τ. 3ος, Ἐν Βενετία, 1819.